

Бөрүбашев Б.И., Аманалиев У.О.

**САЛЫК УКУКТУК МАМИЛЕЛЕРДИН ТҮШҮНҮГҮ, ТҮЗҮМҮ ЖАНА САЛЫК
УКУКТУК МАМИЛЕЛЕРГЕ КАТЫШУУЧУЛАРДЫН ОРТОСУНДА ПАЙДА
БОЛГОН КӨЙГӨЙЛҮҮ МАСЕЛЕЛЕР**

Бөрүбашев Б.И., Аманалиев У.О.

**ПОНЯТИЕ, СТРУКТУРА НАЛОГОВО-ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ И ПРОБЛЕМЫ,
ВОЗНИКАЮЩИЕ МЕЖДУ УЧАСТНИКАМИ НАЛОГОВО-ПРАВОВЫХ
ОТНОШЕНИЙ**

B.I. Borubashev, U.O. Amanaliev

**CONCEPT, STRUCTURE OF TAX-LEGAL RELATIONS AND PROBLEMS EMERGING
AMONG PARTICIPANTS OF TAX-LEGAL RELATIONS**

УДК 342. 417 (575).2

Макалада салык укуктук мамилелерди башка укуктук мамилелерден айырмалап, алардын катышуучуларынын ортосундагы көгөйлүү маселелер изилденген.

Негизги сөздөр: укуктук мамиле, субъект, мамлекет, салык укука жөндөмдүүлүк.

В статье исследованы отличие налогово-правовых отношений от других правовых отношениях и проблемы, возникающие между участниками налогово-правовых отношений.

Ключевые слова: правовое отношение, субъект, государство, налоговая правоспособность.

The difference of tax-legal relations from other legal relations is investigated in the article as well as problems emerging among participants of tax-legal relations.

Key words: legal relation, subject, state, tax capacity for legal relations.

Жеке жактардан жана уюмдардан салыктарды жыйноодо жана салыктарды түзүү, кабыл алуу учурунда пайда болгон салык укуктук ченемдер менен жөнгө салынган коомдук мамилелер салык укуктук мамилелер деп аталат.

Жөнгө салынуучу коомдук мамилелер салык укуктун ченемдери менен жөнгө салуунун натыйжасында укуктук мүнөзгө ээ болот жана салык-укуктук жөнгө салуунун механизмдин коомдук мамилелерди ачууда маанилүү роль ойноп салык укук мамилелери түзөт.

Салык укуктук мамилелер коомдук мамилелердин катышуучуларына субъективдүү укуктарды жана милдеттерди берет. Алар зарыл учурларда мамлекеттик мажбурлоо чаралары менен корголот.

Ошентип, салык укук ченемдерин камтыган ар кандай түрдөгү ченемдик укуктук актылар салык укуктун предметин түзгөн коомдук мамилелерди жөнгө салууга негизделген.

Салык укук мамилелери – укук мамилелеринин бир түрү жана ушундан улам аларга бардык укук мамилелерине мүнөздүү болгон жалпы белгилер, ошондой эле өзгөчө көрүнүштөр жана белгилер мүнөздүү.

Жыйынтыктап айтканда, салык укук мамилелеринин өзгөчө көрүнүштөрү жана белгилери салык

укугунун өзүнүн өзгөчөлүктөрүнөн улам келип чыгат.

Салык укуктук мамилелер төмөнкүдөй белгилер менен мүнөздөлөт:

- салык укуктук мамилелер салык чөйрөсүндө пайда болот, өзгөрөт жана токтотулат;
- мамлекеттик кызыкчылыкты көздөгөн салык кызматы салык укуктук мамилелердин милдеттүү катышуучусу катары чагылдырылат;
- салык укуктук мамилелердин катышуучуларынын субъективдүү укуктары административдик жана сот тартибинде корголот. Административдик тартиптеги иштер салык органдарынын ыйгарым укуктарынын чектеринен чыкпай тургандыгын, мыйзам тарабынан салык органдарына берилген ыйгарым укуктун чегинде гана аткарылат.

Салык укуктук мамиле укуктук мамилелердин өз алдынча түрү катары татаал түзүлүшкө ээ. Ага субъект, объект жана укук мамилесинин мазмуну кирет.

Субъект – бул салык-укуктук мамиленин субъективдүү укуктарга жана милдеттерге ээ болгон катышуучусу. Мындай укуктук мамиленин субъекти болуш үчүн жеке адам же уюм салык укуктук субъекти болуу жөндөмдүүлүгүнө ээ болууга тийиш. Бул жерде сөз укукка жөндөмдүүлүктүн эки категориясы тууралуу болууда:

Салык укукка жөндөмдүүлүк. Бул салык-укуктук ченемдерде белгиленген укуктарга жана салык милдеттенмелерине ээ болуу жөндөмдүүлүгү. Мындай жөндөмдүүлүк салык укуктук мамилелерге катышкан бардык субъекттерге бирдей экендигин белгилейт. Тагыраак айтканда, Кыргыз Республикасынын мыйзамдарында белгиленгендей жарандар мыйзамда каралган учурларда жана тартипте салыктарды, жыйымдарды төлөөгө милдеттүү (Кыргыз Республикасынын Конституциясынын 55-беренеси).

Салык укукка жөндөмдүүлүктүн мазмуну төмөндөгүдөй элементтерден турат:

- жеке жактардын (резиденттер, резидент эместер) мүлк менчигине ээ болуу жөндөмдүүлүгү;
- мүлктү пайдалануу укугуна ээ болуу жөндөмдүүлүгү;

- кандайдыр бир жумушту аткаруу жана андан киреше алуу жөндөмдүүлүгү.

Салык аракетке жөндөмдүүлүк. Бул жөндөмдүүлүк адамдын мыйзамда белгиленген укуктарга ээ болуу жана ишке ашыруу, милдеттерди аткарууга, чектөөлөрдү жана тыюу салууларды сактоого, ошондой эле салык-укуктук ченемдерди бузгандык үчүн жоопкерчилик тартууга болгон жөндөмдүүлүгү саналат.

Салык аракетке жөндөмдүүлүк – салык субъектилеринин (жеке жактар жана уюмдар) салык алууда түзүлгөн шарттарда аткарылуучу аракеттерге ээ болуу укугу. Салык алуунун негизги шарттары болуп салык төлөөчүлөрдүн мыйзамда көрсөтүлгөн салыктарды төлөө жана салык чөйрөсүндө укуктук бузуулар үчүн жоопкерчилик тартуу жөндөмдүүлүктөрү дагы негиз боло алат.

Салык аракетке жөндөмдүүлүккө ээ болууда жеке жактар ар кандай сапатта салык төлөөчү катары эсептелинет:

- мамлекеттик бюджеттик уюмдарда, акционердик коомдордо иштеген жана алардан эмгек маянасын алган жумушчу катары;
- жумушчу күчүн жумшабаган жеке ишкер катары;
- кыймылдуу жана кыймылсыз мүлктөрдүн менчик ээси катары;
- Кыргыз Республикасынын мыйзамынын негизинде башка укуктук мукамдар менен белгиленген тартипте.

Салык-укуктук мамилелеринин субъекттери жеке субъектер жана уюмдар болушу мүмкүн. Кыргыз Республикасынын жарандары жана чет өлкөлүк жарандар салык укугунун жекече субъекттери болуп саналат.

Ал эми ата мекендик ишканалар, чет өлкөлүк ишканалар жана алардын бөлүктөрү салык укуктук мамилелердин уюмдашкан субъекттери болуп эсептелинет.

Объект – бул укуктук мамилелердин келип чыгышына, өзгөрүшүнө жана токтотулушуна себеп болгон нерсе (салык субъекттеринин салык укуктук мамилелерди түзүүдө багытталган иши). Укук мамилелеринин объекти – бул укук мамилеси эмнеге таасир этсе ошонун өзү. Укуктук жөнгө салуунун негизги максаты материалдык жана материалдык эмес жыргалчылыкка багытталынган укуктук мамилелерге катышуучулардын тиешелүү жүрүм-турумдарын камсыз кылуу. Демек, салык укуктук мамилелердин объектиси катары салыктын өзү эмес, ушул укуктук мамилелерге катышуучулардын мүлктөрүнөн алынуучу салык жыйындары эсептелинет.

Кыргыз Республикасынын Салык кодексинин 33-беренесинде белгиленгендей салык салуу объектиси деп салык милдеттенмесинин келип чыгышын шарттаган укуктар же аракеттер саналат.

Кыргыз Республикасынын колдонулуп жаткан мыйзамдарынын негизинде салык алуунун объектиси материалдык жана материалдык эмес деп бөлүнөт.

Материалдык объект деп менчик укугунун предмети болуп эсептелинген, нарктык баага ээ бол-

гон материалдык дүйнөнүн объектисинин бир бөлүгүн атайбыз. Буларга: жер тилкелери, акчалай түрдө алынган кирешелер, өнөр жай жана азык-түлүк товарлары ж. б. кирет.

Материалдык эмес объектилерге бир нечеленген узак мөөнөттүк аралыкта чарбачылык иштерде колдонулуп келе жаткан объектилерди белгилейбиз. Кыргыз Республикасынын колдонулуп жаткан мыйзамдарынын негизинде буларга: жер тилкелерин жана жаратылыш ресурстарын пайдалануу укугу, патенттик, автордук укуктар ж.б. кирет.

Салык укуктук мамилелер башка укуктук мамилелер сыяктуу эле өзүнө тиешелүү болгон мазмундан турат. Салык укуктук мамилелердин мазмунун салык төлөөчүлөрдүн бюджетке жана бюджеттен тышкаркы фонддорго төгүлүүчү акча суммаларынын милдеттенмелери жана салык органдары тарабынан салык төлөө үчүн болгон шарттарды камсыздоо милдеттери түзөт. Демек, салык укук мамилелеринин мазмуну деп аны түзгөн субъективдүү укуктар жана милдеттер түшүндүрүлөт.

Салык укук мамилелеринин катышуучусуна таандык болгон укук – субъективдүү салык укугу деп, ал эми укукка ылайык келген башка жактын милдети – салык-укуктук милдет деп аталат.

Укуктук мамиленин юридикалык мазмуну – бул салык чөйрөсүндөгү мамилеге катышуучулардын укуктары менен милдеттери. Мындай укуктар менен милдеттер ишке ашырылган аракеттердин өзү фактылай мазмун катары чыгат.

Укуктук мамилелер белгилүү бир турмуштук жагдайлардын пайда болушу менен келип чыгат, өзгөрүлөт жана токтотулат.

Укуктук мамилелердин келип чыгышынын мындай негиздери юридикалык лексикондо юридикалык факт деп аталат. Мисалы, мүлктү камсыздандыруу, салык милдеттенмелерин аткаруу жана башкалар.

Юридикалык фактылар – бул укук мамилелеринин келип чыгышын, өзгөрүшүн же токтотулушун байланыштырууга негиз болгон кырдаалдар¹. Юридикалык фактылар укук нормаларынын гипотезаларында курулат. Гипотеза – бул ар кандай турмуштук кырдаалда жана шарттарда пайда болгон укуктук мамилелерге катышкан субъекттердин юридикалык укуктарын жана милдеттерин аныктайт. Демек, юридикалык факт укук ченемдеринин негизинде субъекттердин ортосундагы мамилелерди жаратат.

Юридикалык фактылар болмоюнча бир да укуктук мамиле белгиленбей, өзгөрүлбөй жана токтотулбай тургандыгы юридика илиминде далиленген жана практика жүзүндө тастыкталган.

Салык укугунда юридикалык фактылар эрктик мүнөзү боюнча иш-аракетке (аракетсиздикке) жана окуяларга бөлүнөт.

¹ Арабаев Ч.И. Кыргыз Республикасынын Жарандык укугу: Окуу китеп, 1-бөлүк. – Б.: «Нур-Ас» басма үйү, 2009. – 56 бет.

Иш-аракет – бул юридикалык фактылардын түрлөрүнүн бири, ал адамдардын эркине жана аң – сезимине байланыштуу болот, себеби алар адамдардын жүрүм-турумунун натыйжасында келип чыгат. Мисалы, банкка акчалай каражаттарды салуу, салыктык купуя сырды сактоо ж. б.

Юридика илиминде иш-аракеттер мүнөзү боюнча укук ченемдүү жана укук ченемсиз аракеттерди айырмалашат. **Укук ченемдүү аракеттер** салык-укуктук ченемдердин талаптарына дайыма шайкеш келет.

Салык укуктук мамилелерде юридикалык фактылардын өзгөчөлүгү, салык органдарынын жекече мүнөзгө ээ болгон б. а. белгилүү бир дарекке жана ишке титийиштүү укуктук актылары укук ченемдүү аракеттердин негизги түрү катары кызмат өтөгөндүгү болуп саналат. Жаран ишкер катары салык органдарына каттоодон өтүү үчүн зарыл болгон документтерди тапшыруусу аны менен каттоону жүзөгө ашырган салык органы ортосунда айкын ачык салык укуктук мамиленин пайда болуусу, юридикалык фактынын укук ченемдүү аракетти катары билебиз.

Салык органдарынын кызмат адамдары чыгарган жеке укуктук актылар да укук ченемдүү аракеттер болуп саналат. Мисалы, салыктык көчмө текшерүүнүн жыйынтыгы боюнча кабыл алынган акт.

Укук ченемсиз аракеттер – бул салык укуктук ченемдердин талаптарына ылайык келбеген, аларга карама-каршы жасалган аракеттер (дисциплинардык укук бузуу). Укук ченемсиз аракеттер салык укуктук ченемдердин талаптарына жооп бербейт, аларды бузат.

Окуялар – мыйзам укук мамилелеринин келип чыгышын байланыштырышына негиз болгон юридикалык фактылардын түрү. Окуяларга адамдардын эркине жана аң-сезимине объективдүү байланышпаган табигый, жаратылыш кубулуштары (жагдай-

лары) кирет. Мисалы, суу ташкыndoо, жер титирөө, согуш иш аракеттери, убакыттын айрым аралыгынын өтүшү жана башкалар. Демек, мындай укуктук фактыларда, аны пайда кылган себеп эмес, айкын укук мамилелерине окуянын таасиринин процесси эске алынат.

Жыйынтыктап айтканда, салык укуктук мамилелер башка укуктук мамилелер сыяктуу жогоруда көрсөтүлгөндөй түзүмдөн, бир гана салык укуктук мамилелерге тиешелүү болгон субъектилерден жана мындай укуктук мамилелер кандайдыр бир турмуштук жагдайларда келип чыгышын, өзгөрүлүшүн жана токтотулушун аныктоочу юридикалык фактылардан тураарын белгилемекчибиз.

Адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын Конституциясы 2010-жылдын 27-июнунда Кыргыз Республикасынын референдумунда (бүткүл элдик добуш берүүсүндө) кабыл алынган. – Б.: 2010.
2. «Кыргыз Республикасынын Салык кодекси» 2008-жылы 2-октябрында Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңеши тарабынан кабыл алынган.
3. Закон КР от 23 января 2009 года №24 «О государственной налоговой службе Кыргызской Республики» // Эркин-Тоо. – 2009. – 03 февраля. - №8 (1819).
4. Арабаев Ч.И. Кыргыз Республикасынын Жарандык укугу: Окуу китеп, 1-бөлүк. – Б.: «Нур-Ас» басма үйү, 2009. – 56 бет.
5. Воронова Л. К. Налоговое право и налоговые правоотношения. Учеб.– М.: Юридическая лит-ра. 1987. 250 с.
6. Цыганков Э.М. Проблемы соотношения налогового законодательства со смежными отраслями законодательства: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук / Э.М.Цыганков. - М.: 2001
7. Шерипов Н.Т. Кыргыз Республикасынын административдик укугу. Окуу китеп. – Б.: 2009-ж. 492 б.

Рецензент: д.ю.н., профессор Молдоев Э.Э.